

Tokelo ya phihlelelo ya dijo

LETLAKALA LA TSHEDIMOŠO

Na Tokelo ya phihlelelo ya dijo ke eng?

Tokelo ya phihlelelo ya dijo ke tokelo ya botho yeo e lemogwago ka tlase ga molao wa bosetšhaba le wa boditšhabatšhaba woo o šireletšago tokelo ya botho go fihlelela dijo le go iphepa, ka mokgwa wa go tšweletša goba go ithekela dijo. Tokelo ya phihlelelo ya dijo e kgokantšwe le tokelo ya go phela le tlhompfo. Tokelo ya phihlelelo ya dijo e nyaka gore **dijo di be gona, di fihlelele** le gona e be **tšedi lekanego** batho ka moka **ntle le go kgethologanya ka dinako ka moka**.

Ge legae goba motho a sa kgone go ipshina ka kgato ye ya phihlelo, se se ra gore ba na le pelaelo go phihlelelo ya dijo. Ka mošito o tee wa bohlokwa ke gore dijo tše di swanetše di abelwane ka lapeng ka tsela yeo yo mongwe le yo mongwe wa lapa a kgonago go fihlelela dijo tše di lekanego. Karolelano ye ya dijo e swanetše e dirwe ntle le kgethologanyo yeo e sa lokang go maloko ka moka a lapa.

Ka Afrika Borwa, motho mang le mang o swanetše a kgone ntle le dihlong le ditšhitišo tša go se kwagale, go tšea karolo ditirong tša ka mehla. Se se ra gore, magareng ga tše dingwe, ba swanetše ba ipshine ka go fihlelela dinyakwa tša motheo go swana le dijo, ka mokgwa wo o hlomphegago. Gore batho ba kgone go itšweletša dijo, ba nyaka dipeu, meetse, mabokgoni a tšweletšo le methopo ye mengwe. Motho a ka nyaka gape le phihlelelo ya letlotlo.

Gore mmuso a Gapeletsega

Karolo ya 27(1) (b) ya Molaotheo wa Repabliki ya Afrika Borwa e hlagašša gore, 'motho mang le mang o na le tokelo go fihlelela dijo le meetse ao a lekanego.' Kgapeletšo ye e tšweletšwa gape ka go karolo 27(2), yeo go ya ka yona "mmušo o swanelwago ke go tšea magato a semolao le a mangwe, ka mo o ka kgonago, go fihlelela phethagatšo, kgato ka kgato, ya ye nngwe le ye nngwe ya ditokelo tše." Go ya le ka Karolo 35(2) (e) ya Molaotheo bagolegwa le dibofša bana le tokelo ya go fihlelela dijo tšeo di lekanego, gomme karolo 28(1)(c) e hlagašša gore ngwana yo mongwe le yo mongwe o na le tokelo ya go hwetša "phepo ya motheo, bodulo, tlhokomelo ya tša maphelo, le ditirelo tša leago."

Tokelo ye nngwe le ye nngwe ka gare ga Molaotheo wa rena e a lekana. Ditokelo di a sepetšana. Go fa mohlala, ntle ga dijo, go boima go ithuta sekolong le gona go hwetša thuto. Ditokelo ke tša mang le mang ka mo nageng, bana, bagolegwa, batšwantle le batšofadi

Afrika Borwa gape e saenetše dikwano tše dintši tša boditšhabatšhaba, se se ra gore e swanetše e hlokomela tše itšego:

Tlhompfo: ya phihlelelo yeo e bego gona ya dijo tšeo di lekanego. Mmušo o ka se kgone go tšea magato ao mafelelong a ka go šitiša phihlelelo ya mohuta woo;

Tšhireletšo: e nyaka magato ka mmušo ao a netefatšago gore dikhamphani goba batho ga ba thibele batho ba bangwe go bale phihlelelo ya dijo tše di lekanego;

Phethagatša: se se ra gore mmušo o swanetše o dire ditiro ka mafolofolo tšeo maikemišetšo a tšona e lego go matlafatša phihlelelo ya batho go methopo yeo e ka šomišwago go tšweletša dijo. Ge e ba motho goba sehlopha sa batho se palelwa ke go ipshina ka go fihlelela dijo tše di lekanego, ka mabaka ao a sa laolegego, mmušo ka bowona o swanelwa ke go kgonagatša phihlelelo go tokelo yeo.

Se se ra gore mmušo o swanelwa ke go neelana ka tikologo yeo e kgonagatšago gore batho ba kgone go itšweletša goba go reka dijo tše di lekanego bona le malapa a bona. Gore a kgone go reka dijo, motho o swanetše a be le phihlelelo go letseno, ka gona mmušo o swanetše go netefatša gore batho le malapa ao a hlokago letseno ba fihlelela tša leago.

Ditšhitišo Phihlelong ya Tokelo

Tokelo ya phihlelelo ya dijo ga e re gore batho goba dihlopha tša batho di na le tokelo ya go abelwa dijo. E ra gore motho o na le tokelo ya go iphepa ka tlhompfo, ka ditiro tša ikonomi le mekgwa ye mengwe. Ka mantšu a mangwe, batho le dihlopha tša batho ba na le maikarabelo a go itirela ditiro tšeo di ba kgontšhago go fihlelela dijo. Le ge go le bjalo, mmušo o na le karolo ye bohlokwa yeo o swanelago go e raloka go thekga maitekelo ao.

Go a gapeletšega gore motho yo mongwe le yo mongwe a iphepe gammogo le lapa la gagwe. Se seka dirwa ka go hwetša mošomo gore motho a kgone go ba le letseno la go reka dijo, goba ka go lema gore motho a ipšalele dijo tša go ja gammogo le tša go rekišetša batho ba bangwe. Ga go motho yo a dumeletšwego go šitiša motho yo mongwe go ka fihlelela tokelo ya gagwe ya semotho ya dijo ntle le ge ba gataka

ditokelo tša motho yoo. Batswadi, kudukudu, ba a gapeletšega go abela bana ba bona dijo. Ge eba ba a palelwa, mmušo o a gapeletšega go ka thuša ka go ba abela dijo.

Ditšhitišo tše dingwe tša go šitiša tokelo ya phihlelelo ya dijo di letše phoising ya mmušo le tlhokego ya phethagatšo ya dipholisi ka mmušo. Bogolo bja naga ya temo ka Afrika Borwa bo sa le ka matsogong a bašweu bao e sego ba bantši; ka gona kabolefsa ya naga e a nyakega. Gape go na le gona go hlokega thekgo go balemipotlana go ka tšweletša pele polokeyo ya dijo le tšweletšo. Bolemi bja metsesetoropong ga bo hlohleletšwe ka mo go lekanego goba gona go thekgwa le ge e le gore go tloga go hlokega go ba le mašengwana a dijo metsesetoropong. Maemo a phihlelelo a ditšhelete tša mphiwafela a tloga a le tlase dinagamagaeng moo bodiidi bo iphilelo maatla ge go bapetšwa le metsesetoropong.

Go tloga go hlokega gore mmušo e tsinkele godimo ga kabo ya naga, o thuše balemipotlana ka mabokgoni le ditšhelete tša tšwetšopele, o hlohleletše le go thekga ditemo tša metsesetoropo le gona go kgonthišetša gore batho ba dinagamagaeng ba na le temogo ya tokelo ya bona go tšhireletšo ya tša leago le gore ba kgona go fihlelela ditšhelete tša mphiwafela. Mmušo o swanetše o hlagašše mananeo a go thibela phetogo ya climate gomme o thuše badudi go itokišetša ditlamorago tša go fetoga ga climate.

Dikgokaganyi magareng ga tokelo go phihlelelo ya dijo le ditokelo tše dingwe tša botho¹

Tokelo go phihlelelo ya maphelo: phepo ke setho se sengwe sa tokelo ya go fihlelela maphelo gammogo le tokelo ya go fihlelela dijo. Ge basadi bao ba lego mmeleng goba ba nyantšhago bana ba ka ganetšwa go fihlelela dijo tša phepo, bona le bana ba bona ba ka angwa ke phepompe le ge e le gore ba hwetša tlhokomelo ya pele goba ya morago ga pelego.

Tokelo ya go phela: ge batho ba sa kgone go iphepa, ba lebana le kotsi ya lehu ka lebaka la komelelo, phepompe goba malwetši ao a tšwelelago.

¹ <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet34en.pdf>. Rights are all linked, the rights listed above are only some of the basic rights to which all people are entitled, which are limited or denied when people face food insecurity.

Tokelo ya go fihlelela meetse: tokelo ya go fihlelela dijo e ka se lemogwe ge batho ba hloka phihlelelo yeo e tletšego ya meetse ao a hlwekilego le a go šomiša ka gae.

Tokelo ya go hwetša thuto: tlala le phepompe di šitiša mabokgoni a bana a go ithuta gomme se se ka ba gapeletša gore ba tlogele sekolo gare ga sebaka gomme ba ye go šoma – se se fokotša le go gataka boipshino bja bona bja tokelo ya go hwetša thuto.

Tokelo ya go šoma le ya tšhireletšo ya tša leago: thwalo mošomong le tšhireletšo ya tša leago gantši ke tšona tše bohlokwa go fihlelelong ga dijo. Meputso ye mmenyane, ka letsogong le lengwe, gammogo le dikholo tša tšhireletšo ya tša leago, gantši di hlohlomišwa ka go lebelela theko ya dijo tša motheo mmarakeng..

Tokelo ya go hwetša tshedimošo: tshedimošo e bohlokwa go tokelo ya go fihlelela dijo. E dira gore batho ba tsebe ka ga dijo le phepo, mebaraka gammogo le kabo ya methopo. E tšireletša botšearokole bja batho gammogo le go tšea diphepo bjalo ka bašomiši. Go šireletša le go tšweletša pele tokelo ya go nyaka tsebo, go hwetša le go phatlalatša tshedimošo ke gona go kgonagatšago boipshino bja tokelo ya go fihlelela dijo.

Dinnete ka ga dijo

Afrika Borwa e na le tekanyo ye kgolo ya bodiidi le go se lekalekane lefaseng ka bophara. Gabjale go na le dimilione tšeo e ka bago tše 11 tša batho ka mo Afrika Borwa bao ba se na go tšhireletšego ya dijo (ga ba tsebe gore dijo tša bona di tla tšwa kae).

Go nale dimilione tše 12 tša badiidi bao ba sa tsebego gore dijo tša bona di tla tšwa kae, diphesente tše 70 tša bona di dula dinagamagaeng². Diphesente tše 60 tša bao ba phelago ka tlala ka mehla, ke basadi³.

Phepompe ke kotsi ye kgolokgolo ya lefase, gomme ke yona e di fetago ka moka go hloleng mahu a bana le go feta le HIV/AIDS, TB le malaria di hlakane⁴.

Bana ba e ka bago ba dimilione tše 1.5 ba ka tlase ga mengwaga ye 6 bao kgolo

ya bona e ditelwago ke phepompe yeo e sa felego.

Batho bao ba bolawago ke tlala ba e ka bago diphesente tše 25 mo lefaseng ke ba sub-Saharan Afrika.

Tlhokego ya dijo tše di lekanego le phepo ke ona mabaka ao a hlobaetšago ao a lebanego le bana ba Afrika Borwa gabjale.

Le ge e le gore Afrika Borwa ke yona motšweletši wa dijo, phihlelelo ya dijo tše go batho ka moka ba Afrika Borwa e sa le hlobaboroko.

Go na le dijo tše ntši mo lefaseng go ka fepa batho ka moka, eupša ka lebaka la mabaka a itšego, ga se batho kamoka bao ba kgonago go fihlelela dijo.

Bogolo bja naga ya temo mo lefaseng bo šomišwa go bjala dilo tša go swana le leokodi, sekgopha, teye, motšoko, mmoba gammogo le khoukhou, dilo tšeo e sego ditšweletšwa tša dijo goba tšeo di se nago phepo, eupša tšeo di tlogago di nyakega.

Phetogo ya climate e tšwela pele go bonwa bjalo ka sehlopi sa bjale le sa nako ye e sa tlogo sa tlala le bodiidi. Mengwageng ya bo2050, phetogo ya climate le dipaterone tša go fetogafetoga ga boso di ka dira gore bana ba dimilione tše 24 ba ikhwetše ba le leubeng la tlala. Seripagare sa bana ba se tla hwetšwa ka sub-Saharan Afrika⁵.

Dikhamphani tša poraebete tša go tlala seatla go dikologa le lefase ke tšona tšeo di swerego tumelelo ya go šomiša dipeu go tšweletša dijo gomme dikhamphani tše ke tšona di tšea go sephetho sa theko ya dipeu tšeo di abelwago balemi ba selegae. Bogolo bja taolo ya dipeu ke batho fela ba bannyane, boleng bja bona, kabole ditheko di ama bokgoni bja batho go ipšalela dijo tša bona le go tšweletša ditšweletšwa tša bona tša dijo tša go rekega.

Bonnyane bja dijo ka moka tša ka Afrika Borwa, ka fasenyana ga diphesente tše 80, ke tšeo di fetošitšwego (genetically modified (GM))

GM ke dijo tšeo di fetošitšwego ka go di tsentšha goba go di ntšha dinthathanyana tše nnyane tša matheriale, goba diorganisime go hlola dipharogantšhi tšeo di nyakekagago. Diorganisime tša mohuta o di bitšwa gape diGMO. Ditlamorago tša tšhomišo ya lebaka le letelele ya dijo tša GM ga di tsebjwe, eupša go na le kgonagalo ya gore di tloga di le kotsi.

Karolo yeo e bapalwago ke SAHRC

Khomišene ya Ditokelo tša Botho ya Afrika Borwa (SAHRC) ke setho seo se ikemego seo se hlomilwego ke Molaotheo go lekola, go šireletša, go tšweletša pele le go kgotsofatša phihlelelo ya ditokelo tša botho ka nageng ya rena. Afrika Borwa e na le tekanyo ye kgolo ya bodiidi le go se lekalekane. Se e tloga e le hlobaboroko go SAHRC ge ditokelo tša motheo go swana le phihlelelo ya dijo, di sa fiwe šedi ye kgolo. SAHRC e ka thuša ka go phihlelelo ya dijo ka go šomiša maatla a yona go tsenela ditherišano le mekgahlo ya go swana le SASSA, mafapha a mmušo a selegae, profense le a bosetšhaba, le balemi ba tša boiphedišo ka ga mathata ao badudi ba tomolelanego le ona mahlo le gona go thuša batho bao ba hlokago thušo (go swana le bana le bagolofadi) gore ba kgone go fihlelela ditokelo tša bona.

Ka mabaka ka moka moo motho goba sehlopha se palelwago ke go ipshina ka tokelo ya go fihlelela dijo tšeo di lekanego ka go šomiša ditlabakelo ka moka tšeo ba nago le tšona, mmušo o a gapeletšega go bona gore tokelo yeo e a fihlelelwa, gomme SAHRC e tla thuša batho, kudukudu bao ba palelwago ke go ithuša, go tsenela ditherišano le mmušo go fihlelela tokelo ye. SAHRC e swanetše go netefatša gape gore e kwalakwatša temošo ya tokelo ya go fihlelela dijo ka go bona gore go ba le mpshafatšo ka mafapheng ka moka, go akaretšwa le ao a tšweletšago dijo. Maitekelo a SAHRC a akaretša go rarolla dingongorego tša batho, thušo ya dihlopha tšeo di palelwago go swana le basadi le bagolofadi; mekgahlo ya ditherišano ya dijo, batšearokole ka mmušong gammogo le lekala la poraebete go hlohleletša mpshafatšo maamong a go fapana ka go tšweletšo le kabo ya dijo tša motheo.

IKGOKAGANYE LE RENNA:

Websaete: www.sahrc.org.za

Emeile: info@sahrc.org.za

Head Office:

Braampark Forum 3, 33 Hoofd Street,
Braamfontein; Johannesburg
Tel: 011 877 3600 | Fax: 011 403 0684

Eastern Cape

4th floor Oxford House, 86 Oxford Street; East London
P.O. Box 972, East London 5200
Tel: 043 722 7828 | Fax: 043 722 7830

Free State

50 East Burger Street,
1st Floor TAB building, Bloemfontein
P.O. Box 4245, Bloemfontein, 9301
Tel: 051 447 1133 | Fax: 051 447 1128

Gauteng

2nd Floor, Braampark Forum 3,
33 Hoofd Street, Braamfontein
Private Bag X 2700, Houghton, 2041
Tel: 011 877 3750 | Fax 011 403 0668

KwaZulu-Natal

First Floor, 136 Victoria Embankment, Durban
P. O. Box 1456, Durban, 4000
Tel: 031 304 7323/4/5 | Fax: 031 304 7323

Limpopo

First Floor, Office 102, Library Garden Square,
Corner of Schoeman and Grobler Streets, Polokwane
P. O. Box 4431, Polokwane, 0700
Tel: 015 291 3500 | Fax: 015 291 3505

Mpumalanga

4th Floor Carltext Building, 32 Bell Street, Nelspruit
P. O. Box 6574, Nelspruit, 1200
Tel: 013 752 8292/5870 | Fax: 013 752 6890

Northern Cape

45 Mark and Scot Road, Ancorley Building, Upington
P. O. Box 1816, Upington, 8800
Tel: 054 332 3993/4 | Fax: 054 332 7750

North West

170 Klopper Street, Rustenburg
P.O.Box 9586, Rustenburg, 0300
Tel: 014 592 0694 | Fax: 014 594 1069

Western Cape

7th Floor ABSA building,
132 Adderley Street, Cape Town
P.O. Box 3563, Cape Town, 8000
Tel: 021 426 2277 | Fax: 021 426 2875